

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սեղա ԳԱԲՐԻԵԼՅԱՆ
Լուսինե ԲԱԳՈՒՄՅԱՆ
Երևանի պետական համալսարան

ՔԵՆԵԹ ԳՐԵԴԵՍԻ «ՔԱՍԻՆ ՈՒՌԻՆԵՐԻ ՄԵԶ»
ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ԾՐՋԱԴԱՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
(ԻՆՎԵՐՍԻԱՆ) ԵՎ ԴՐԱՆՑ ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ
ԽՆՇԻՔԸ

Ծրջադասության հետևանքով իր տեղը փոխած բառն ավելի է շեշտվում՝ նպաստելով խոսքի հոգականությամբ։ Ոճական այս հնարանքը՝ որոշիչորոշյալի, ենթակա-ստորոգյալի, լրացումների յուրահատուկ շրջումները մեծ վարպետությամբ է կիրառել Ք. Գրեենն իր «Քամին ուժիների մեջ» հայտնի վեպում, որոնք ստեղծագործությանը տալիս են ոճական տարրեր երանգափրումներ։ Հայերեն տարրերակում, սակայն, փոքր-ինչ դժվար է պահպանել այս ոճական հնարանքի բնագրային հոգականությունն ու ոժգնությունը՝ հաշվի առնելով հայերենի ոչ կայուն շարադասությունը։

Բանալի բառեր. շարադասություն, շրջադասություն, ոճազիտություն, ետադրություն, նախադրություն, ենթակա, ստորոգյալ, ստորոգելի, հանգույց, որոշիչ, որոշյալ, հատկացուցիչ, հատկացյալ, խնդիր, պարագա

Շարադասությունը առանցքային դեր է կատարում յուրաքանչյուր լեզվի քերականության մեջ, և անկարելի է ոճարանական վելուծություն կատարելիս չանդրադառնալ շարադասության խնդրին։ Շատ լեզվաբաններ են ուշադրություն դարձել շարադասությանն ու դրան առնչվող խնդիրներին։ Ինչպես նշում է Լ. Եզեկյանը, յուրաքանչյուր լեզու իր զարգացման տվյալ փուլում ունի նախադասության անդամների դասավորության սահմանված որոշակի սկզբունքներ և որոշակի ընդունված կարգ, որը, սակայն, այս կամ այն պատճառով, ոճական որոշակի նախատակադրմանը և՝ բանագոր, և՝ գրավոր խոսքում կարող է խախտվել կամ փոփոխվել։ Նշված փոփոխությունները կամ նախադասության շարադասության այս եղանակը հիմնականում կատարվում են խոսքի պատկերավորման, արտահայտչական նպատակով և կոչվում են շրջադասություն (ինվերսիա) /Եզեկյան, 2003: 366-367/։

Ծրջադասության հետևանքով իր տեղը փոխած բառն ավելի է շեշտվում, ընդգծում՝ դրանով խսկ ավելի նպաստելով խոսքի հոգականությանը։

Հայերենում և անգլերենում նախադասությունների շարադասությունը տարրեր են, այն է՝ հայերենում նախադասության շարադասությունը կայուն չէ,

նախադասության անդամների տեղերը կարելի է փոփոխել առանց որոշակի իմաստային փոփոխության, մինչդեռ անգերենում շարադասությունն ավելի կայուն է, այն է՝ ենթակա, ստորոգյալ, ապա լրացումներ: Հետևաբար հայերնում ենթակայի և խնդրի տեղերը փոխելիս իմաստային աղճատման չենք հանգի, այնուամենայնիվ, անգերենում նմանատիպ փոփոխություններն անկարելի են, եթե դա չի կատարվում շրջադասության (ինվերսիայի) շրջանակներում:

Շրջուն շարադասությամբ մեծ մասամբ կարող են հանդես գալ ենթական և ստորոգյալը, որոշին ու որոշյալը, հատկացուցիչն ու հատկացյալը:

Ետաղաս որոշիչը ամենից հաճախ հանդիպող տարբերակն է, որի դեպքում որոշիչ-որոշյալներն ավելի ուժեղ տրամաբանական և հուզական շեշտ են ստանում:

At last, over the rim of the waiting earth the moon lifted with slow majesty till it swung clear of the horizon and rode off, free of mornings; and once more they began to see surfaces-meadows wide-spread, and quiet gardens, and the river itself from bank to bank, all softly disclosed, all washed clean of mystery and terror, all radiant again as by day, but with a difference that was tremendous. (p. 173-174)

Վերջապես սպասողակամ երկրի վրա լուսինն իր դանդաղ վեհաշուր լույսով գծագրվեց, մինչև որ առանձնացավ-առաջացավ: Նրանք մեկ անգամ ևս տեսան լայնատարած մակերեսներ, զմրուխտ մարգագետիններ, խաղաղ պարտեզներ ու այգիներ, իսկ գետն ինքնին ափեափ, մեղմ անդորրով բացվեց, ի հայտ եկավ խորհրդավոր գիշերվա սարսափից մարրված-լվացված, ցոլացող-պսաղացող օրվա լույսի ներքո, միայն այս տարբերությամբ, որ հիմա հսկայածավալ էր: (Էջ 140)

Բերված օրինակում ընդգծված ետաղաս որոշիչը ոչ միայն նպաստում է խոսքի հուզականությանը, այլև ավելի է ընդգծում բովանդակությունը, տվյալ դեպքում մարգագետինների (meadows) լայնածավալությունը (wide-spread): Ի տարբերություն այս որոշիչ-որոշյալի՝ հաջորդիվ ունենք ևս մեկ օրինակ (quiet gardens), որտեղ, ունենալով սահմանված շարադասություն, նվազում է խոսքի հուզականությունը: Նույն օրինակի հայերեն թարգմանության տարբերակում կարելի է նկատել ոչ շրջուն շարադասություն, որոշիչն ու որոշյալը դրված են ավանդական քերականությամբ նախատեսված հերթականությամբ լայնատարած մակերեսներ, զմրուխտ մարգագետիններ՝ լնդ որում կատարելով հավելում և ավելացնելով զմրուխտ բառը: Այլ կերպ՝ հայերեն օրինակը չի ներկայացնում բնօրինակի հուզականությունը: Բնագրի իմաստային հուզականությունը պահպանելու առումով ավելի նպատակահարմար կլիներ թարգմանել այս կերպ

Նրանք մեկ անգամ ևս տեսան հարթավայրեր-մարգագետիններ լայնատարած, խաղաղ պարտեզներ ու այգիներ...

Քննարկենք որոշիչ-որոշյալի՝ շրջուն շարադասության մեկ այլ օրինակ:

Pausing there a moment and looking back, they saw the whole mass of the Wild Wood, dense, menacing, compact, grimly set in vast white surroundings; simultaneously they turned and made swiftly for home, for firelight and the familiar things it played on, for the voice, sounding cheerily outside their window, of the river that they knew and trusted in all its moods, that never made them afraid with any amazement. (p. 123)

Մի պահ կանգ առան, իետ ճայեցին ու տեսան ողջ Վայրի Վայրն ամրող-օռթասն մեջ՝ անծայրածիր, խիտ, բավոտ, սպառնալից, տարածված ծերմակ ծածկոցով, և անմիջապես արագ շարժվեցին տուն, դեսի տուն, քանի որ ծանոթ, հարազատ առարկաների վրա վետվետում էր բոխարու լույսը, խև գեար քչքում էր պատուհանից լուրս ուրախ-զվարք, զոհ ու երջանիկ, որ իրեն սիրում են ու վստահում ամեն եղանակին, գետը, իրենց գետը, որ երրեք իրենց չէր հիասքափեցնի: (էջ 88)

Վերը բերված օրինակում հեղինակն օգտագործում է հետադաս որոշներ (dense, menacing, compact, grimly set in vast white surroundings), որոնք այս դեպքում բարգմանիչը հաջողությամբ պահպանել է (անծայրածիր, խիտ, բավոտ, սպառնալից, տարածված ծերմակ ծածկոցով)՝ դնելով որոշիչը որոշյալից հետո՝ այդպիսով էլ ավելի ընդգծելով Վայրի Վայրին բնորոշ հատկանիշները՝ ընդարձակությունը, ծերմակությունը, խտությունը: Այնուամենայնիվ, այստեղ առկա է որոշակի շեղում բնագրից, քանի որ բարգմանիչն իր հայցողությամբ որոշակիորեն փոփոխություն է կատարել որոշիչների բնագրային հերթականության մեջ: Բնագրում որոշիչները դասավորված են հետևյալ հերթականությամբ՝ խիտ, սպառնալից, բավոտ, տարածված անծայրածիր, ծերմակ ծածկոցով, որով հեղինակը որոշակի տրամաբանական ուժգնություն է հաղորդում նկարագրությանը սկսելով խտությունից և ավարտելով ընդարձակությամբ (ընդ որում, անզլերենում օգտագործված է «vast-ընդարձակ» բառը, որը հայերենում դարձել է անծայրածիր: իմաստի ընդլայնում է տեղի ունեցել), մինչդեռ հայերեն տարբերակում այդ տրամաբանական և հուզական հնչերանգը ավելի թույլ է արտահայտված:

Չարադասության փոփոխության հաճախ հանդիպող մյուս տեսակը՝ ենթակա-ստորոգյալի ոչ կանոնավոր դասավորությունն է, այս դեպքում՝ ստորոգելիին նախադրությունը. այն է՝ երբ ստորոգելին դրվում է ենթակայից առաջ:

By the time he came down again luncheon was on the table, and very glad Toad was to see it, for he had been through some trying experiences and had taken much hard exercise since the excellent breakfast provided for him by the gipsy. (p.267)

Երբ նորից ցած եկավ, նախաճաշը սեղանի վրա պատրաստ իրեն էր սպասում: Դոդոշը շատ ուրախացավ՝ տեսնելով այն, քանզի առավոտից ի վեր, երբ զնշում իրեն համով-հոսով, չըեղ նախաճաշ էր հրամցրել, նրա

զիսով շատ փորձանք էր եկել-անցել, շատ փորձությունների էր դիմացել:
(Էջ 228)

Անգլերեն տարբերակում կանոնավոր շարադասությունը պետք է լիներ «Toad was very glad to see...», սակայն այստեղ «glad» ստորոգելին իր «every» լրացման հետ (չափ ու քանակի պարագա) դրված է ենթակայից առաջ, իսկ հանգույցը՝ «was»-ը՝ ենթակայից հետո: Բառերի այս ոչ սովորական, շրջուն շարադասության շնորհիվ հաճախ ստեղծվում է տրամարանական շեշտի ոճական երանգավորում, որին հարկավոր է առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել: Այստեղ հեղինակը միտում ունի ներկայացնելու «Դոդոշի հոգեվիճակը»: Քանի որ նա շատ զգայուն կերպար է, հեղինակը փորձում է այս հնարանքի միջոցով ընդգծել նրա ուրախությունը, և այդ նպատակով նա օգտագործել է շրջուն շարադասություն՝ ենթակայից առաջ դնելով նրան բնութագրող բառը: Հայերեն տարբերակում անգլերենի բաղադրյալ անվանական ստորոգյալը թարգմանվել է որպես պարզ ստորոգյալ (անցյալ կատարյալ ժամանակաձևով)` «Դոդոշը շատ ուրախացավ՝ տեսնելով այն...» կորցնելով ոճական երանգավորումը: Հայերեն տարբերակում առավել նախընտրելի կլիներ այս հատվածը թարգմանել «Շատ էր ուրախ Դոդոշը՝ տեսնելով այն...», քանի որ այլ տարբերակներում (Շատ ուրախ էր Դոդոշը՝ տեսնելով այն..., Ուրախ էր շատ Դոդոշը՝ տեսնելով այն...) հայերեն շարադասությունը զուրկ է ոճական հնչերանգից: Ծիշու է, այս տարբերակում «Դոդոշին բնորոշ հոգեվիճակի դրսնորման միայն չափն է դրված ենթակայից առաջ, սակայն հայերեն տարբերակում նրա ուրախությունն առավել ակնհայտ է դառնում:

Ենթակա-ստորոգելիի շրջուն շարադասության հետևյալ օրինակները նույնականացնելու արժանի են քննության:

Such a rich chapter it had been, when one came to look back on it all! (p. 85)

Ի՞նչ հետարրիդ օրեր, ի՞նչ հարուստ քազմական-զարմանազան պատկերներ և հիշողություններ, երբ հետ ես նայում: (Էջ 53)

Այս օրինակը հատկապես հետաքրքրական է թարգմանության տեսանկյունից: Նախ փորձենք հասկանալ քնազիր տարբերակը: Այստեղ մենք կրկին ունենք ենթակա-ստորոգելի անկանոն շարադասություն, որտեղ ստորոգելին իր լրացումներով դրված է ենթակայից առաջ: «Դասական քերականության շարադասությամբ այն կլիներ «It had been such a rich chapter»: Հայերեն տարբերակում թարգմանիշը պարզեցման և բացատրության մեթոդով է փորձել ներկայացնել թարգմանությունը: Իհարկե, մենք ունենք բավականին գեղեցիկ, բայց միևնույն ժամանակ ոճական տեսանկյունից ոչ համարժեք թարգմանություն: «Որան առավել համարժեք հայերեն թարգմանություն կլիներ՝ «Ինչպիսի հարուստ էջեր էին. հիշողությունների գիրկն ես ընկնում, երբ հետ ես նայում»:

Այստեղ հարկ է քննել մեկ այլ վերլուծական տարբերակ: Երբեմն թարգմանական տարբերակում թարգմանիշն ստիպված է լինում կամ ցանկանում է

փոխարինել մի ոճական հնարք մեկ այլ ոճական հնարով՝ միաժամանակ պահպանելով բնագրի ամրողական իմաստը: Այսպիսով, այս դեպքում ձևի փոփոխությունը չի ազդում բովանդակության վրա: Այստեղ, օրինակ, թարգմանիչը հետաքրքիր լուծում է գտել այդ տեսանկյունից բացականչական նախադասության միջոցով արտահայտելով այն, ինչ հեղինակն արտահայտել է շրջուն շարադասության միջոցով: Այսպես, քանի որ հայերենի շարադասությունն այդ հնարավորությունները չի տալիս, այսինքն հայերենում շրջունությունը թույլ է արտահայտված, կարելի է կիրառել լրացուցիչ միջոցներ՝ ահա դրանցից մեկն էլ օգտագործված է բերված օրինակում:

Then the whistling began.

Very faint and shrill it was; and far behind him, when first he heard it; but somehow it made him hurry forward. (p. 89)

Հետո սուլոց լավեց: Հասու թույլ, բայց զի՞ սուլոց. Հենց իր հետևում, հենց սկզբից, բայց և այնպես շտապ-շտապ շարունակեց ճամփան: (էջ 56)

Այս օրինակում ևս ունենք ստորոգելիի նախադրություն: Անգլերեն տարբերակում «faint and shrill» համասեռ ստորոգելիները դրված են ենթակայից առաջ իրենց «very» լրացման հետ (չափ ու քանակի պարագա), մինչդեռ ոճական երանգավորում չունենալու տարբերակում այն պետք է լիներ «It was very faint and shrill»: Հայերեն տարբերակում թարգմանիչը կատարել է նախադասության մեջ պաշտոնների տեղաշարժ, այն է՝ անգլերեն տարբերակում ածականով արտահայտված ստորոգելիական վերադիրները հայերեն տարբերակում դարձել են նույն ածականով արտահայտված որոշիչներ՝ կրկին կորցնելով համապատասխան ոճական հնչերանգը: Այս նախադասության ավելի համարժեք թարգմանությունը կլիներ՝ «Հետո սուլոց լավեց: Թույլ էր շատ, բայց զիլ...»: Եվս մեկ դիտարկում այս օրինակի հետ կապված: Անգլերենում մենք ունենք բարդ համադասական-ստորադասական նախադասություն՝ թարգմանիչը բացմաշաղկապությամբ կապված, մինչդեռ նույն հայերեն նախադասությունը թարգմանիչը բաժանել է երեք նախադասության՝ անշաղկապությամբ կապված: Նախադասության դիտարկվող հատվածն անգլերենում երկանդամ նախադասություն է, իսկ հայերենում՝ միանդամ:

'O, terrible bad, sir, terrible deep the snow is,' said the hedgehog, 'and he said as how he was going to be particular busy this morning, and on no account was he to be disturbed.' (p. 113)

-Սարսափելի է, սարսափելի, պարո՞ն: Զյունը հսանում է մինչև ծնկները, - բողոքեց ողնին: - Դուք այսօր այստեղ ունացեք, դուրս գալ չեք կարող: (էջ 78)

Այս նախադասության մեջ վերստին ունենք ստորոգելիների ոչ կանոնավոր դասավորվածություն, «terrible bad և terrible deep» ստորոգելիները դրված են «snow» ենթակայից առաջ՝ այդպիսով խիստ ուժգնացնելով ձյան սարսափելի վատ և սարսափելի առատ լինելու իմաստը, սակայն հայերեն

տարբերակում նախադասության կառուցվածքը փոխված է, և այստեղ սարսափելի բառը չի վերաբերում ձյանը, այլ իրավիճակին, որն ստեղծվել է դրա հետևանքով: Իսկ ձյան առատ լինելու իմաստն արտահայտված է հետևյալ կերպ «Ջունը հասնում է մինչև ծկները»: Ինչ խոսք, թարմանիչը թեև տարբեր ոճական հնչերանգով, բայց յուրահատուկ լուծում է գտել իրավիճակին, սակայն այստեղ հարկ է կատարել մի դիտարկում. բնագրի «terrible deep the snow is» նշանակում է սարսափելի առատ ձյուն է, որն ունի շատ անհատական ընկալում: Այսպես, այստեղ հեղինակն ընթերցողին է քողել ձյան առատության չափը պատկերացնելու աստիճանը (մեկի ընկալմանը՝ հնարավոր է առատ ձյունը ծնկներն հասնող ձյունն է, մեկ ուրիշի համար իրեն ծածկող ձյունը և այլն), սակայն թարգմանության մեջ այն սահմանափակ է (Ջունը հասնում է մինչև ծկները): Թարգմանական ընթերցողի պատկերացումն այս դեպքում սահմանափակված է ձյան՝ ծնկներից լինելով:

Over went the boat, and he found himself struggling in the river. (p. 58)

Նավակը շուր եկավ, ու Խլուրդը հայտնվեց գետում՝ կոյի տալով ջրի հետ:
(էջ 26)

Ենթակա-ստորոգյալի շրջադասության մեկ այլ օրինակ է այս նախադասությունը, որտեղ մենք ունենք պարզ ստորոգյալ, և անգլերեն տարբերակում այն դրված է ենթակայից առաջ, իսկ նավակի շուր գալու իմաստը ե՛լ ավելի է ընգծվում «go over» դարձվածքային բայի «over» ետադրությունը դիելով բայից առաջ: Հայերեն տարբերակում ունենք կանոնավոր նախադասություն, որտեղ շեշտված չէ նախադասության որևէ անդամ: Ոճական քիչ թե շատ (քիչ թե շատ, քանի որ հայերեն նախադասության ինչքան էլ փորձենք ոճական երանգավորում տալու նպատակով շարադասության փոփոխություններ կատարել, այնուամենայնիվ, այն սովորական է հնչում՝ հաշվի առնելով հայերենի ոչ կայուն շարադասությունը) ընդգծված նախադասություն ունենալու համար ավելի հնչեղ կլիներ հետևյալ տարբերակը «Ծուր եկավ նավակը», քանի որ շուր գալ-ը, նախադասության սկիզբ բերելով, մենք կարող ենք ապահովել նախադասության այդ անդամի շեշտվածությունը:

Տրամաբանական շեշտի ճկուն կիրառության և ուժգնության հասնելու մեկ այլ տարբերակ է տարբեր լրացումների միտումնավոր նախդրությունը, այս դեպքում՝ պարագաների նախդրությունը, այն է՝ պարագան նախադասության սկզբում դնելը հեռացնելով նախադասության այն անդամից, որին այն վերաբերում է:

Slowly, but with no doubt or hesitation whatever, and in something of a solemn expectancy, the two animals passed through the broken tumultuous water and moored their boat at the flowery margin of the island. (p.177)

Դանդաղ, առանց շտապելու կամ հապաղելու, հանդիսավոր ակնկալիքների դեմ հանդիման Խլուրդն ու Ջրամուկը անցան աղմկարար, փրփրա-

դեղ ջրեղի միջով ու խարիսխ զցեցին կղզյակի ծաղկավետ ափին: (էջ 144)

Ինչպես հայտնի է, պարագան ածականի և մակրայի նման նկարագրում է նախադասության որևէ անդամին կամ անդամներին և նախորդում կամ հաջորդում է տվյալ անդամին կամ անդամներին: Սակայն մեր օրինակում պարագան և բառը, որին այն վերաբերում է, բավականին հեռու են իրարից: Այսպիսով, տվյալ նախադասության մեջ ստորոգյալի լրացումը՝ ձևի պարագան, ստորոգյալից հեռու է գտնվում՝ փոխելով պարագայի կանոնավոր գործածությունը և ստեղծելով համապատասխան ոճական հնչերանգ:

Very thoughtless of him, I call it. (p.99)

Մյ քեզ անփորություն, կասեի: (էջ 66)

Վերոնշյալ օրինակում մենք ունեմք խնդրի նախորդություն: Սովորաբար և՝ անզերեն, և հայերեն տարբերակներում խնդիրները դրվում են այն բառից հետո, որին լրացնում են, սակայն այս պարագայում երկու տարբերակներում էլ խնդիրը դրվել է նախադասության սկզբում՝ դրան հաղորդելով ոճական շեշտված արտահայտչականություն:

Ոճական այս հնարանքը՝ որոշիչ-որոշյալի, ենթակա-ստորոգյալի, լրացումների յուրահատուկ շրջումները մեծ վարպետությամբ է կիրառել Ք. Գրեհեմն իր «Քամին ուժիների մեջ» հայտնի վեպում, որոնք ստեղծագործությանը ոճական տարբեր երանգավորումներ են տալիս: Ինչ վերաբերում է հայերեն տարբերակին, փորդ-ինչ դժվար է պահպանել այս ոճական հնարի իրական՝ բնագրային հուզականությունն ու ուժգնությունը՝ հաշվի առնելով հայերեն լեզվի ոչ կայուն շարադասությունը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Գ-քեհեմ Ք. Քամին ուժիների մեջ, Երևան, 2012:
2. Եզեկյան Լ. Ոճագիտություն, Երևան, 2003:
3. Պողոսյան Պ.Ս. Խոսրի մշակույթի և ոճագիտության հիմունքները, խոսրի տեսություն, գիրք Երևորդ, Երևան, Երևանի համալսարանի հրատարակչություն, 1991:
4. Grahame K. The Wind in the Willows. Moscow: Progress Publishers, 1981.
5. Рубайло А. Художественные средства языка. М., 1961.

С. ГАБРИЕЛЯН, Л. БАГУМЯН – Стилистическая инверсия в произведении Кеннета Грэма «Ветер в ивах» и проблема ее перевода на армянский язык. – Слово, изменившее свое место вследствие стилистической инверсии, больше акцентируется, способствуя эмоциональности речи. Кеннет Грэм с большим мастерством использовал этот стилистический прием, (определение – определяемое, подлежащее – сказуемое, своеобразные дополнительные обороты)

в своем знаменитом романе «Ветер в ивах», который и придает произведению разнообразные стилистические оттенки. Однако в армянском переводе, довольно трудно сохранить текстуальный вариант эмоциональности и силу этого стилистического метода, учитывая не фиксированный порядок слов армянского языка.

Ключевые слова: порядок слов, стилистическая инверсия, стилистика, предлог, подлежащее, сказуемое, предикатив, завязка, ссылка, определение, определяемое, дополнение, обстоятельство

S. GABRIELYAN, L. BAGUMYAN – *Stylistic Inversion in Kenneth Grahame's "The Wind in the Willows" and the Problem of Its Translation.* – The word having changed its place due to stylistic inversion is emphasized more so intensifying the speech emotionality. Kenneth Grahame made use of this stylistic device (with inversions of attribute-adjunct, subject-predicate, different modifiers) in “The Wind in the Willows” creating stylistic colouring. However, it's a bit difficult to preserve the original emotionality and vigour of this device in the translation taking into consideration the Armenian non-fixed word order.

Key words: word order, stylistic inversion, stylistics, postposition, preposition, subject, predicate, predicative, link verb, attribute, adjunct, object, adverbial modifier